

ČLÁNKY

Utilitarismus a lidská práva*

Utilitarianism and Human Rights

Martin Hapla**

Abstrakt

Článek se zabývá tím, zda je koncept lidských práv slučitelný s utilitaristickou etikou. Nejprve stručně charakterizuje utilitarismus a upozorňuje na některá zkreslení a dezinterpretace tohoto směru. Následně se věnuje i rozlišení různých způsobů, jak můžeme chápat lidská práva (zejména jejich pojetí coby legálních a morálních práv). V souvislosti s jejich utilitaristickým ospravedlněním si pak klade dvě stěžejní otázky: 1) Podle některých autorů je s tímto etickým směrem slučitelná pouze idea legálních práv. Dává v jeho kontextu vůbec smysl hovořit o lidských právech coby určitém specifickém druhu morálních práv? 2) Jak máme postupovat, když k maximalizaci užítku přispívá porušení nějakého lidského práva? Nenuť nás taková situace zvolit si mezi utilitarismem a lidskými právy? Tento text ukazuje, že pokud chápeme utilitarismus správným, a nikoliv zkresleným způsobem, poskytuje nám na obě otázky uspokojivé odpovědi. Lidská práva coby určitá morální práva lze v jeho kontextu chápat jako součást pozitivní morálky, která by nejvíce přispívala k maximalizaci užítku. Pokud do našich úvah zahrneme všechny relevantní faktory, nemusíme se nakonec ani obávat toho, že by nás utilitaristická etika ve skutečném světě nutila k přijetí problematických závěrů stran dodržování uvedených práv.

Klíčová slova

Utilitarismus; Jeremy Bentham; legální a morální práva; lidská práva; justifikace.

Abstract

This paper is focused on the question of whether the concept of human rights is compatible with utilitarian ethics. First, it briefly characterizes utilitarianism and dedicates attention to some distortions and misinterpretations of this theory. It also deals with the distinction of different meanings of human rights (especially human rights as legal and moral rights). In connection with their utilitarian justification, the paper raises two key questions: 1) According to some authors, only the idea of legal rights is compatible with this ethical theory. In utilitarian context, does it make any sense to speak of human rights as a specific kind of moral rights? 2) What should we do if the violation of a human right contributes to maximizing utility? Does not such a situation force us to choose between utilitarianism and human rights? This paper shows that if we understand utilitarianism in the right way, and not in a distorted way, it provides us with satisfactory

* Tento článek je výsledkem badatelské činnosti podporované Grantovou agenturou České republiky v rámci grantu GA ČR GA20-10464S „Kontextuální vazby justifikace lidských práv jako problém právní filosofie“.

** JUDr. Martin Hapla, Ph.D., Katedra právní teorie, Právnická fakulta, Masarykova univerzita, Brno / Department of Legal Theory, Faculty of Law, Masaryk University, Brno, Czech Republic / E-mail: martin.hapla@law.muni.cz / ORCID: 0000-0002-6977-3939

answers to both questions. In its context, human rights as certain moral rights can be understood as a part of a positive morality that would contribute most to maximizing utility. If we include all relevant factors in our considerations, we do not even have to worry that utilitarian ethics in the real world will force us to accept the problematic conclusions about the respect of these rights.

Keywords

Utilitarianism; Jeremy Bentham; Legal and Moral Rights; Human Rights; Justification.

Úvod

Utilitarismus a lidská práva někdy bývají vnímány jako nesourodé spojení, jako něco, co je navzájem jen obtížně slučitelné.¹ Kořeny této teze můžeme sice najít již v některých úvahách Jeremy Benthama, který neváhal označovat přirozená práva za nesmysl na chůdách,² přesto však ji můžeme považovat za poněkud zavádějící. Utilitarismus samozřejmě sám o sobě nepředstavuje teorii práv,³ přesto snahy o jeho propojení s tímto konceptem nebyly v historii zdaleka výjimečné a rozhodně je nelze odmítnout jako nesmyslné. Můžeme je spojit dokonce již s takovým klasikem, jakým byl John Stuart Mill.⁴ V druhé polovině dvacátého století pak velkou pozornost věnovali tomuto projektu významní američtí filosofové Richard B. Brandt a David Lyons. V současnosti lze úsilí o konsekvencialistické ospravedlnění lidských práv spojit například s Williamem J. Talbottem. Ambicí tohoto článku je pokračovat v duchu této bohaté tradice a ukázat, že člověk může být bez zásadních problémů utilitaristou i lidskoprávníkem zároveň, že se tyto dva přístupy nejen nevylučují, ale že druhý lze vnímat dokonce i jako organické pokračování toho prvního.

Aby bylo možné se zmíněného úkolu úspěšně zhostit, je třeba nejprve vyjasnit význam základních pojmů, s nimiž tento text pracuje. V jeho první části je proto stručně charakterizován utilitarismus, popsány jeho výhody oproti ostatním teoriím normativní etiky a demaskovány největší mýty, které jsou s ním neprávem spojovány (například to, že umožňuje trestání nevinných). S ohledem na možný rozsah článku se samozřejmě nemůže jednat o vyčerpávající popis tohoto směru (ten by ostatně vyžadoval spíše celou knihu), ale pouze o nástin jeho klíčových rysů. Druhá část textu je věnována vymezení lidských práv, především jejich právní a morální rovině. Následující pasáže již analyzují

1 Srovnej LYONS, David. Human Rights and the General Welfare. *Philosophy & Public Affairs*, 1977, roč. 6, č. 2, s. 115; LYONS, David. Utility and Rights. *Nomos*, 1982, roč. 24, s. 109; Dále viz i HUSAK, Douglas N. Why There Are No Human Rights. *Social Theory and Practice*, 1984, roč. 10, č. 2, s. 125.

2 BENTHAM, Jeremy. Anarchical Fallacies. In: WALDRON, Jeremy (ed.). *„Nonsense Upon Stilts“: Bentham, Burke and Marx on the Rights of Man*. London and New York: Methuen, 1987, s. 53.

3 BRANDT, Richard B. Utilitarianism and Moral Rights. *Canadian Journal of Philosophy*, 1984, roč. 14, č. 1, s. 1–2.

4 Srovnej např. některé úvahy v páté kapitole Millova díla Utilitarismus. MILL, John Stuart. *Utilitarianism*. Auckland: The Floating Press, 2009, s. 75 a násl.; K tomu, že Mill jako první usiloval o obhajobu nezciitelných lidských práv na utilitaristickém základě, viz např. TALBOTT, William J. *Human Rights and Human Well-Being*. New York: Oxford University Press, 2010, s. 3–4.

samotné problémy, které se s propojením obou uvedených přístupů pojí. Jako klíčové se jeví zejména dva z nich: Za první, již od Benthamových dob panují pochybnosti, zda utilitarismus připouští existenci i jiných než pouze institucionálních práv. Za druhé, zastáncům této etické teorie je v odborných debatách opakovaně předkládána otázka, jak máme postupovat, pokud nastane situace, kdy k maximalizaci užítku přispívá porušení nějakého práva. Na rozbor prvního uvedeného problému a prokázání teze, že i v rámci tohoto směru je myslitelný určitý koncept univerzálních morálních práv, se soustředí třetí část tohoto textu, na vyřešení druhého problému část čtvrtá. Závěr článku nakonec shrnuje, jak je možné lidská práva úspěšně ospravedlnit z utilitaristických pozic.

1 Kdopak by se utilitarismu bál?

K utilitarismu část naší právnické obce stále přistupuje s určitou nedůvěrou,⁵ která ale rozhodně není namístě. Ve skutečnosti se totiž jedná o jeden z nejrespektovanějších a nejpracovanějších etických směrů, na jehož rozvoji se od konce 18. století až do současnosti podílela dlouhá řada myslitelů. Jako takovému je mu věnována významná pozornost v každé kvalitní přehledové práci z tohoto oboru,⁶ o nepřeborném množství odborné literatury zaměřené přímo na něj ani nemluvě.⁷ Je tedy nejen přístupem naprosto seriózním, ale v rámci morální filosofie i stěžejním.

Utilitarismus je teorií normativní etiky. Jeho hlavním cílem je zodpovědět otázku, jaké jednání je morálně správné.⁸ Ačkoliv mezi jeho reprezentanty existuje řada rozdíků, všichni jej charakterizují prostřednictvím tří základních tezí. První z nich spočívá v tom, že správnost jednání je určena výlučně jeho následky.⁹ Jinými slovy – všichni utilitaristé jsou konsekvenčialisté.¹⁰ Druhou z nich představuje požadavek, že máme maximalizovat užitek.¹¹ Máme jednat takovým způsobem, který přispěje k jeho růstu v dlouhodobé

5 Zatím v zásadě jediným tuzemským autorem, který věnoval tomuto směru adekvátní pozornost, je Tomáš Sobek. Srovnej např. SOBEK, Tomáš. *Právní rozum a morální cit: hodnotové základy právního myšlení*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2016, zejména s. 181 a násl.

6 Viz např. DRIVER, Julia. *Ethics: The Fundamentals*. Malden: Blackwell Publishing, 2007, s. 40–79; RACHELS, James a Stuart RACHELS. *The Elements of Moral Philosophy*. New York: McGraw-Hill, 2012, s. 98–124; SHAFER-LANDAU, Russ. *The Fundamentals of Ethics*. 2. vyd. New York, Oxford: Oxford University Press, 2012, s. 117–153; TIMMONS, Mark. *Moral Theory. An Introduction*. 2. vyd. Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2013, s. 111–175.

7 Ze sumarizačních prací věnovaných výlučně utilitarismu na prvním místě doporučuji MULGAN, Tim. *Understanding Utilitarianism*. Stocksfield: Acumen, 2007.

8 BRANDT, 1984, op. cit., s. 1–2.

9 Bernard Williams uvádí, že každý utilitarismus je již z definice konsekvenčialistický. SMART, J. J. C. a Bernard WILLIAMS. *Utilitarianism for and against*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998, s. 79.

10 K tomu srovnej i definici konsekvenčialismu v publikaci MULGAN, Tim. *The Demands of Consequentialism*. Oxford: Clarendon Press, 2001, s. 3.

11 Richard B. Brandt přímo uvádí, že „Všechny typy utilitarismu se ztotožňují v tom, že správnost jednání je fixována nějakým vztahem k produkci užítku.“ Viz BRANDT, Richard B. *Morality, Utilitarianism, and Rights*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992, s. 8.

perspektivě v co největší možné míře.¹² Třetí souvisí s principem nestrannosti, což znamená že užitek každého se započítává stejným způsobem.¹³ V rámci kalkulu, který utilitaristé provádí, tudíž není žádnému užítku přikládána větší váha, a faktory jako společenské postavení, etnická nebo genderová příslušnost jeho producenta zde nehrají žádnou roli.

V tomto textu budeme zejména vycházet z asi nejznámější verze utilitarismu, který bývá nejčastěji označován atributem *klasický*. Jeho otcem je anglický filosof a právník Jeremy Bentham, jehož myšlenky dále rozvíjel v tomto textu již zmíněný John Stuart Mill. Samotný Mill i pregnantně zformuloval jeho základní princip, když napsal, že jednání je správné úměrně tomu, nakolik podporuje štěstí, a nesprávné, nakolik vede k jeho úbytku.¹⁴ Klasický utilitarismus je totiž hedonistický,¹⁵ protože ztotožňuje užitek se štěstím, které chápe jako potěšení.¹⁶ Jeho další významná specifikace spočívá v tom, že je zobecňující, a nikoliv konkretizující teorií.¹⁷ Klasičtí utilitaristé si rovněž všimli toho, že se ve svých každodenních životech řídíme různými zobecňujícími pravidly a zkoumali, zda jsou ospravedlnitelná skrze princip užitku – zda přispívají k jeho maximalizaci. Jako své východisko tedy přijímali svět kolem sebe, který se snažili s pomocí své teorie postupně reformovat. Byli vnímaví vůči našim faktickým omezením vyplývajícím at' už z biologických nebo společenských faktorů.¹⁸ Nešlo jim o to zkonstruovat abstraktní přístup, který by v praxi nebyl aplikovatelný. Svou teorii utvářeli pro život a nebrali ji jen jako akademickou záležitost.¹⁹

Utilitarismus má samozřejmě jako každá teorie své silnější a slabší stránky. Asi nejsilnější námitka vůči němu spočívá v tom, že nerespektuje oddělenost osob²⁰ – jinými slovy, že požaduje po aktérovi, aby ignoroval „*fakt, že jeho život je oddělen od života ostatních*.“²¹ Podle Tima Mulgana s tímto problémem úzce souvisí to, že utilitarismus na nás coby morální aktéry někdy klade přemrštěné požadavky – například vzdát se významné

12 K tomu srovnej i MULGAN, 2001, op. cit., s. 38.

13 K nestrannosti utilitarismu srovnej i SHAFER-LANDAU, 2012, op. cit., s. 124–125.

14 MILL, 2009, op. cit., s. 14.

15 K charakteristice hedonistického utilitarismu viz i BRANDT, 1992, op. cit., s. 164 a násl.

16 Srovnej MULGAN, 2007, op. cit., s. 10, 23, 61.

17 Jako zobecňující teorii překládám anglický výraz „bottom-up theory“, jako konkretizující teorii „top-down theory“. Za pomoc s volbou vhodného českého překladu těchto termínů dlužím velké poděkování Tomáši Sobkovi.

18 Bentham například tvrdil, že všechny ženy by měly mít volební právo, ale uznával, že anglická společnost v jeho době ještě není na uskutečnění takového cíle připravena. Pokud tedy klasičtí utilitaristé navrhovali společenské reformy, brali v potaz i to, zda jsou s ohledem na stávající nastavení společnosti uskutečnitelné. K tomu srovnej MULGAN, 2007, op. cit., s. 19.

19 Ibid., s. 26.

20 Ibid., s. 97–98.

21 MULGAN, 2001, op. cit., s. 17.

části svých příjmů ve prospěch hladovějících lidí ze zemí třetího světa. Užitek mnoha lidí spojený s tím, že již nemusí zemřít hladu, totiž jistě převyšuje užitek člověka, který si musí odříct různé vymoženosti západní civilizace. Je přitom v nenaplnění takového požadavku opravdu něco nemorálního? Kritici utilitarismu tvrdí, že tento směr ani nedokáže postihnout jeho problematičnost, protože postrádá adekvátní teorii lidské povahy. Mulganovými slovy: „*Klade na morální aktéry nerozumné požadavky jednoduše z toho důvodu, že nerozumí tomu, jací morální aktéři vlastně jsou.*“²² Taková kritika je nepochybně relevantní a vede se o ní dlouhá a důkladná diskuze, v níž zaznívají jak názory, že se s ní dokáže utilitarismus úspěšně vypořádat, tak názory, že si s ní adekvátně poradit neumí.²³

Ne všechny výhrady vůči němu jsou však tak sofistikované. Některé jeho charakteristiky naopak často svádí spíše ke zkreslením a dezinterpretacím. Proto je vhodné se na tomto místě ve stručnosti zastavit alespoň u těch nejfrekventovanějších z nich. Často bývá nesprávně chápán již samotný princip nestrannosti. Ten nám v kontextu utilitarismu pouze říká, že máme užitek každého počítat stejně, nikoliv, že se máme ke každému chovat stejným způsobem. Z hlediska maximalizace užitku dává naprosto rozumný smysl, když například věnujeme větší pozornost svým dětem nebo blízkým než cizím a neznámým lidem. Důvodů pro to je mnoho, mimo jiné třeba to, že své nejbližší známe mnohem lépe, a proto také spíš víme, co potřebují, co jim vyhovuje, nebo naopak vadí. Díky tomu můžeme efektivněji využívat zdroje (časové a jiné), které jim věnujeme. Utilitarismus je nestranný, nikoliv však slepý.

Tato etická teorie bývá dále obvykle kritizována za to, že nám v některých situacích předkládá řešení, která jsou kontraintuitivní.²⁴ Budeme mučit dítě, spácháme vraždu, nebo obětujeme sami sebe, když právě to povede k maximalizaci užitku?²⁵ Potrestáme za takových okolností nevinného člověka?²⁶ Jinak řečeno, kritici utilitarismu namítají, že vede k nemorálním nerovnostem a nespravedlnostem, protože v některých případech nás ohled na celkový užitek vede k tomu zvýhodňovat některé lidi na úkor jiných.²⁷ Utilitaristé zpravidla považují takové protipříklady vůči jejich teorii za vymělkované a nesouvisející s reálným životem.²⁸ Jejich kritici na takovou odpověď reagují tím, že i pokud připustíme,

22 Ibid., s. 18.

23 Nakonec sám Tim Mulgan věnoval rozboru této námitky celou knihu. Případné zájemce, kteří se chtějí blíže seznámit s jejími možnými řešeními, lze odkázat právě na jeho práci. Viz MULGAN, 2001, op. cit.

24 PORTMORE, Douglas W. *Commonsense Consequentialism. Wherein Morality Meets Rationality*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2011, s. 3.

25 K tomu srovnej Ibid., s. 3–4.

26 SMART, WILLIAMS, 1998, op. cit., s. 69; ROSEN, Frederick. Utilitarianism and the Punishment of the Innocent: The Origins of a False Doctrine. *Utilitas*, 1997, roč. 9, č. 1, s. 23; SMILANSKY, Saul. Utilitarianism and the ‚Punishment‘ of the Innocent: General Problem. *Analysis*, 1990, roč. 50, č. 4, s. 256.

27 LYONS, 1977, op. cit., s. 114.

28 SMILANSKY, 1990, op. cit., s. 257.

že tomu tak opravdu je, už samotná skutečnost, že tento směr dospívá (byť jen hypoteticky) k takovým závěrům, je dostatečným podkladem pro jeho odmítnutí.²⁹ Takovou perspektivu ale můžeme vnímat i jako nepochopení samotné povahy utilitarismu coby teorie. Zejména pokud jde o utilitarismus klasický, tak nás Frederick Rosen upozorňuje na jeho charakter zobecňující, a nikoliv konkretizující teorie.³⁰ Bentham, ani John Stuart Mill si nepředstavovali, že budeme pro každé dílčí jednání propočítávat jím vyprodukovaný užitek. Naopak počítali s tím, že se budeme v běžném životě řídit různými zobecňujícími pravidly, která by ovšem měla projít testem principu užítka.³¹ Naše praxe tudíž měla být hodnocena těmito pravidly, a nikoliv přímo tímto principem samotným.³² Utilitarismus měl v jejich očích poskytovat spíše návod pro tvorbu společenských a politických rozhodnutí než bezprostředně utvářet osobní morálku jednotlivců.³³ Takový náhled vylučuje trestání nevinných, jakož i mučení dětí, vraždění druhých osob apod. I dle klasického utilitarismu má být osoba trestána jen tehdy, když spáchá nějaký trestný čin,³⁴ děti nemají být mučeny, lidé úmyslně zabíjeni a ani po nich nemá být vyžadováno sebeobětování. Právě zobecňující pravidla, která takovou praxi zakazují, totiž v dlouhodobé časové perspektivě nejvíce zvyšují celkový užitek.³⁵

Důležité tedy je, že když utilitaristé provádějí své kalkulace, nezajímá je krátkodobá nebo lokální maximalizace užítka, naopak usilují o jeho co největší nárůst v dlouhodobé a globální perspektivě. Berou do úvahy všechny důsledky jednání bez ohledu na to, po jak dlouhé době a kde nastanou.³⁶ Pokud není možné všechny takové důsledky zjistit (ať už z povahy věci,³⁷ různých epistemických omezení, nebo třeba jen kvůli neúměrně vysokým nákladům s jejich zjišťováním spojeným),³⁸ kalkulují s pravděpodobnostmi.³⁹

---

29 Ibid., s. 258.

30 ROSEN, 1997, op. cit., s. 26, 32.

31 Sám Bentham uvažoval o utilitarismu zejména ve spojení s legislativní činností. Utilitarismus měl především poskytovat zákonodárci vodítka pro to, co má ustanovit v právních předpisech. K tomu srovnej MULGAN, 2007, op. cit., s. 9, 12.

32 ROSEN, 1997, op. cit., s. 33.

33 SMART, WILLIAMS, 1998, op. cit., s. 135.

34 Ibid., s. 34.

35 Přístupy klasických utilitaristů mohou v mnoha ohledech připomínat utilitarismus pravidel, který bude v tomto textu na pozdějším místě ještě představen. Navzdory řadě společných prvků by však nebylo vhodné je pod něj podřadit, protože oproti němu vykazují i některé odlišnosti. Bentham, ani Mill rozlišení utilitarismu činů a pravidel explicitně netematizovali, a proto ani nebyli stoprocentně věrní jednomu z těchto dvou typů.

36 Srovnej SHAFER-LANDAU, 2012, op. cit., s. 121.

37 K námitce, že nejsme schopni postihnout všechny konsekvence jednání, protože jich může být nekonečný počet, a možným odpovědím na ni viz SMART, WILLIAMS, 1998, op. cit., s. 33.

38 S tím srovnej Talbotovu poznámku, že „*lidské bytosti nikdy neví, jaké jednání nebo systém pravidel či společenských praktik by byl optimální.*“ TALBOTT, 2010, op. cit., s. 49.

39 Srovnej SMART, WILLIAMS, 1998, op. cit., s. 38.

V příkladech uváděných výše bychom sice mohli užitek krátkodobě maximalizovat, z dlouhodobého hlediska by se však mohly projevit jako fatální. Představovaly by nejen špatné incentivy, ale destruovaly by i vzájemnou důvěru ve společnosti, která je nezbytným předpokladem jejího úspěšného fungování.

Jestliže jsme v krátkosti uvedli některé tradiční námitky vůči utilitarismu, měli bychom se na závěr velmi stručně zastavit i u jeho silných stránek. Tento směr má totiž vůči konkurenčním teoriím normativní etiky několik nesporných výhod. První z nich jsou jeho minimalistické metafyzické předpoklady. Abychom mohli být utilitaristou, tak nemusíme akceptovat žádnou kontroverzní metafyziku, ani ve světle současných vědeckých poznatků obtížně udržitelné koncepty, jakým je třeba svobodná vůle. Utilitarismus nám dále dává i dobrý návod, jak řešit morální konflikty,⁴⁰ což úzce souvisí s tím, že nám poskytuje jasnou a jednoznačnou proceduru pro určení toho, co je správné nebo nesprávné.⁴¹ Tato procedura je přitom poměrně snadno aplikovatelná v jakékoliv myslitelné situaci. Tím nechci říct, že při jejím uplatnění nemůžeme narážet na různé těžkosti – může být například obtížné identifikovat všechny konsekvence určitého činu nebo odhadnout množství užítku s nimi spojené.⁴² Utilitaristická procedura není jednoduchá v tom smyslu, že by bylo snadné ji korektně provést, poskytuje nám však jednoznačný a jasný návod, co máme dělat. Utilitarismus je nám tak schopen poskytnout řešení široké škály problémů, na které v našem světě narážíme. Různé přístupy deontologické etiky jsou ve srovnání s ním v tomto směru zřetelně úžeji zaměřené. Nabízí nám obvykle jen řešení určitých specifických problémů nebo jsou s nimi spojeny nejasnosti, jakým způsobem je máme v konkrétních situacích vůbec aplikovat. Jinými slovy – v případě utilitarismu vždy víme, jakou cestou se máme vydat, abychom dospěli k cíli, i když cesta samotná může být obtížná. Naopak u řady konkurenčních deontologicky zaměřených přístupů nemáme vůbec tušení, kudy máme jít. Když se tedy vezmou do úvahy všechna jeho pro a proti, vyznívá utilitarismus jako plauzibilní teorie. Pokud jej chápeme správně a nezůstáváme u jeho jednoduchých zkusení, vyznívá jako teorie, které v žádném případě není nutné se obávat a může být předmětem seriózní diskuze, jímž ostatně v zahraničí již od svého vzniku je.

2 Právní a morální koncept lidských práv

Než přejdeme k rozboru samotného vztahu utilitarismu a lidských práv, musíme se ještě alespoň ve stručnosti zastavit u toho, co přesně máme pod těmito právy na mysli.

⁴⁰ SHAFER-LANDAU, 2012, op. cit., s. 126.

⁴¹ BRANDT, 1992, op. cit., s. 113.

⁴² Např. Bernard Williams má za to, že utilitarismus klade enormní nároky na množství empirických informací, s nimiž bychom měli při hledání odpovědi na otázku, co je správné, pracovat. K tomu viz SMART, WILLIAMS, 1998, op. cit., s. 137. K myšlence, že provést přesnou kalkulaci užítku je obtížné, dále viz i MULGAN, 2007, op. cit., s. 149.

Tomuto sousloví totiž ne vždy bývá připisován jednotný význam a často jím bývají označovány i velmi odlišné koncepty. Pro další části tohoto textu bude obzvláště významné rozlišení toho, zda o nich hovoříme v právní nebo v morální rovině.⁴³ Jinými slovy, zda je chápeme jako legální⁴⁴ nebo morální práva.⁴⁵ Jak totiž ještě uvidíme, někteří utilitaristé zaujímají k těmto dvěma druhům práv zásadně odlišný postoj.⁴⁶

Jako lidská práva bývá často označován zvláštní typ legálních práv. Legální práva můžeme uchopit jako taková, která jsou uznávána a uplatňována v rámci nějakého právního systému.⁴⁷ Mohou být identifikována jako soubor společenských faktů, jako praxe soudců a úředníků, kteří uplatňují veřejnou moc. Lidská práva jsou v jejich rámci specifická tím, že se jedná o nezczizitelná práva zakládající povinnosti státu. Najdeme je ve vnitrostátních předpisech s nejvyšší právní silou nebo v některých mezinárodních dokumentech. V našem prostředí bývají někdy nazývána i jako práva základní.⁴⁸ Vedle nich ovšem můžeme ještě rozlišit různé druhy morálních práv. Ty rozhodně nelze redukovat na legální práva, jaká bychom měli mít, protože si lze snadno představit i taková práva, jejichž právní ukotvení by nedávalo dobrý smysl (např. morální právo dítěte na rovné zacházení v rodině).⁴⁹ Je proto třeba vymezit je odlišným (na konceptu legálních práv nezávislým) způsobem. V této souvislosti se lze odrazit od rozlišení na pozitivní a kritickou morálku, které v předchozím století výrazně zpopularizoval H. L. A. Hart.⁵⁰ První ze zmíněných morálek můžeme charakterizovat jako soubor morálních norem, které jsou sdíleny a akceptovány určitou společenskou skupinou.⁵¹ I u nich si ovšem stále můžeme klást otázku, zda je správné, že je společnost akceptuje.⁵² V takovém případě je kritizujeme z hlediska

43 K tomu srovnej i některé úvahy v publikaci WHEATLEY, Steven. *The Idea of International Human Rights Law*. Oxford: Oxford University Press, 2019, s. 171.

44 Výraz „legální právo“ používám jako překlad anglického termínu „legal right“. Rozhodl jsem se v tomto směru přidržet terminologie, kterou v českém prostředí používá Michal Šejvl. K tomu viz ŠEJVL, Michal. *Lidská práva jako subjektivní práva. Teoretické a historické aspekty*. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, 2017, s. 133.

45 S distinkcí na legální a morální práva ostatně pracoval již John Stuart Mill. Viz MILL, 2009, op. cit., s. 78–80.

46 Jak dále ještě uvidíme, jako typický příklad zde může sloužit již otec utilitarismu Jeremy Bentham. Srovnej např. BENTHAM, 1987, op. cit., s. 53.

47 NICKEL, James W. *Making Sense of Human Rights*. 2. vyd. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2007, s. 28.

48 K tomu srovnej i HAPLA, Martin. *Lidská práva bez metafyziky: legitimita v (post)moderní době*. Brno: Masarykova univerzita, 2016, s. 38–41; ONDŘEJEK, Pavel. *Princip proporcionality a jeho role při interpretaci základních práv a svobod*. Praha: Leges, 2012, s. 15.

49 BRANDT, 1992, op. cit., s. 179; Další podobné příklady viz v textech FEINBERG, Joel. In *Defence of Moral Rights*. *Oxford Journal of Legal Studies*, 1992, roč. 12, č. 2, s. 161; TASIOLAS, John. *Towards a Philosophy of Human Rights*. *Current Legal Problems*; 2012, roč. 65, č. 1, s. 2.

50 HART, H. L. A. *Law, Liberty, and Morality*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1982, s. 20.

51 Někteří autoři místo o pozitivní morálce hovoří o morálce konvenční. Viz např. FEINBERG, 1992, op. cit., s. 152.

52 Právo ani tradice nejsou imunní vůči morální kritice. Viz SHAFER-LANDAU, 2012, op. cit., s. 6.

nějakého jiného souboru morálních norem, které můžeme označit za morálkou kritickou.⁵³ Podobně jako legální práva vyvěrají z nějakého právního systému, mohou morální práva vyvěrat z pozitivní morálky – obvykle je pak označujeme jako konvenční, popřípadě pozitivní morální práva.⁵⁴ Rozhodně jim ale nemůže být připisován nějaký nutně univerzální charakter, protože jsou vázána na postoj určitého partikulárního společenství.

Jak konvenční, tak i legální práva můžeme souhrnně označit jako práva institucionální, protože v obou případech je jejich existence vázána na nějakou formu jejich společenského uznání nebo vynucení.⁵⁵ Totéž však neplatí o kritických morálních právech.⁵⁶ Tím, že tento druh práv⁵⁷ slouží ke kritice společenské praxe, nemohou se o tuto praxi opírat. Vystává tak otázka, z jakých důvodů bychom je měli brát vážně. Mohou jimi být například morální principy, o které se jejich uznání opírá.⁵⁸ Jejich identifikace už tudíž není empirickou otázkou, ale je dána morálním zdůvodňováním.⁵⁹ Například v USA v 19. století neměly ženy podle tehdy platného právního řádu legální právo volit.⁶⁰ Dává ale smysl říct, že byly nositelkami obdobného kritického morálního práva, které bylo odvozeno z morálního principu rovnosti a jejich charakteristiky coby lidských bytostí.⁶¹ Podmínkou uznání takového práva je uznání uvedených principů. V tomto kontextu stojí nadto za povšimnutí, že toto právo lze vykonávat jen jako legální, avšak z jeho pozice kritického morálního práva lze tvrdit, že je zde nárok na jeho právní ukotvení, že stát takové právo ženám dluží.⁶² Morální práva v tomto smyslu nejen, že nejsou ničím výjimečným, ale představují i poměrně běžnou součást našeho slovníku.⁶³ Hovoříme-li o lidských právech ve smyslu práv, která platí, i když je nějaký (třeba autoritářský) stát neuznává a nejsou součástí v něm odehrávající se společenské praxe, jedná se právě o tato kritická morální práva.

53 Srovnej Ibid.

54 S tím srovnej i některé úvahy v publikaci CAMPBELL, Tom. Human Rights: Moral or Legal? In: KINLEY, David, Wojciech SADURSKI a Kevin WALTON (eds.). *Human Rights: Old Problems, New Possibilities*. Cheltenham: Edward Elgar, 2013, s. 9–10. Campbell zde popisuje podobně vymezenou skupinu práv, která navrhuje označovat jako společenská práva (v angl. „societal rights“).

55 Srovnej LYONS, David. Utility as a Possible Ground of Rights. *Noûs*, 1980, roč. 14, č. 1, s. 17.

56 LYONS, 1982, op. cit., s. 108.

57 Když v anglojazyčné oblasti hovoří autoři o kritických morálních právech, zpravidla je označují pouze jako morální práva a kladou je do opozice k různým druhům institucionálních práv. K tomu srovnej např. LYONS, 1980, op. cit., s. 18.

58 K tomu srovnej FEINBERG, Joel. The Nature and Value of Rights. *The Journal of Value Inquiry*, 1970, roč. 4, č. 4, s. 253; Dále viz též FEINBERG, 1992, op. cit., s. 165.

59 Srovnej CAMPBELL, 2013, op. cit., s. 12; GILBERT, Margaret. *Rights and Demands. A Foundational Inquiry*. Oxford: Oxford University Press, 2018, s. 36.

60 FEINBERG, 1992, op. cit., s. 149.

61 Ibid., s. 150.

62 Ibid., s. 152–153.

63 CAMPBELL, 2013, op. cit., s. 12.

3 Utilitaristická kritika lidských práv: Existují kritická morální práva?

První důvody, proč by měl být vztah utilitarismu k lidským právům rezervovaný, nám poskytuje již jeho zakladatel Jeremy Bentham. Ten se ve svém díle samozřejmě nezmiňuje přímo o těchto právech,⁶⁴ věnuje však značnou pozornost kritice práv přirozených, zejména v podobě, jak s nimi pracovala Deklarace práv člověka a občana.⁶⁵ Uvedenému dokumentu nejprve vytká nevhodné formulace, které nemají dostatečně jasný význam a vedou ke spoustě nejrůznějších rozporů.⁶⁶ To by samo o sobě ještě nemuselo být tak zásadní, protože formulace se dají vyprecizovat a případně s nimi spojené nejasnosti a konflikty řešit za pomoci vhodné právní metodologie. Ze současného hlediska se tak jeví jako mnohem důležitější jeho teze, že existují pouze legální práva,⁶⁷ zatímco ta přirozená jsou pouhou chimérou, která patří do kategorie škodlivých nesmyslů.⁶⁸ Tento postoj již naznačuje jednu ze dvou klíčových otázek tohoto textu – dává vůbec smysl v kontextu utilitarismu hovořit o nějakých kritických morálních právech?⁶⁹

Bentham měl pro své závěry poměrně jasné důvody: Ve svých úvahách se snažil vycházet z prvků, které jsou hmatatelné a můžeme je nějakým způsobem empiricky uchopit.⁷⁰ Takové prvky samozřejmě mohou být i velmi komplexní a jejich poznání prostřednictvím naší zkušenosti obtížné, ale přece jen možné. Pojmy jako objektivní právo, suverén nebo sankce podle něj takové jsou. S jejich pomocí můžeme zkonstruovat i pojmy povinnosti a subjektivního práva.⁷¹ První lze uchopit jako jednání, které vyžaduje suverén pod hrozbou sankce, druhé pak spojit s pozicí beneficenta takto pojaté povinnosti.⁷² Uvedené právo bude pouze legální, popřípadě založené na pozitivní morálce.⁷³ Na této bázi je totiž jen sotva možné zkonstruovat nějaké univerzální morální právo, které by platilo i tehdy,

64 Samotný výraz „lidská práva“ se stává v odborných diskuzích dominantním termínem až po druhé světové válce. V předchozích obdobích bylo však sousloví „přirozená práva“ mnohdy používáno ve velmi podobném významu.

65 Viz BENTHAM, 1987, op. cit., s. 46–69.

66 Ibid., s. 48–49; ALEXANDER, Amanda. Bentham, Rights and Humanity: A Fight in Three Rounds. *Journal of Bentham Studies*, 2003, roč. 6, č. 1, s. 5; Dále srovnej i některé komentáře v textu HOFFMANN, Lord. Bentham and Human Rights. *Current Legal Problems*, 2001, roč. 54, č. 1, s. 66–67, 71.

67 Srovnej HART, H. L. A. *Essays on Bentham. Jurisprudence and Political Theory*. Oxford: Clarendon Press, 2001, s. 82.

68 Viz např. BENTHAM, 1987, op. cit., s. 53.

69 K tomu, že utilitarismus bývá považován za směr nepřátelský vůči konceptu (kritických) morálních práv viz LYONS, 1982, op. cit., s. 109.

70 Benthamova filosofie vycházela z empiristické tradice. Viz MULGAN, 2007, op. cit., s. 9.

71 Srovnej MULGAN, 2007, op. cit., s. 14; Samozřejmě se však najdou i autoři, kteří tuto Benthamovu koncepci práv z různých důvodů kritizují. K tomu srovnej např. LYONS, 1982, op. cit., s. 135–136.

72 WALDRON, Jeremy (ed.). *„Nonsense Upon Stilts“. Bentham, Burke and Marx on the Rights of Man*. London and New York: Methuen, 1987, s. 35.

73 Ztotožňují se s názorem H. L. A. Harta, že s právy založenými na pozitivní morálce by Bentham neměl žádný problém. K tomu viz HART, op. cit., 2001, s. 84.

když by jej stát nebo společnost neuznávaly.⁷⁴ Benthamovi se představa přirozených práv existujících nezávisle na společenských institucích jeví jako nesmyslná,⁷⁵ protože mimo jejich rámec nemohou žádná práva existovat. Subjektivní právo a objektivní právo jsou podle něj souvztažné termíny podobně jako třeba otec a syn. Subjektivní právo je dítětem práva objektivního a přirozené právo je synem, který nikdy neměl otce.⁷⁶

V Benthamově perspektivě se kritická morální práva jeví nejen jako pochybný, ale dokonce i jako redundantní koncept. Pokud vnímáme jako hlavní funkci těchto práv kritiku práva a pozitivní morálky, neplní tuto roli lépe princip užitku, který je mnohem transparentnější a snáze i šířeji aplikovatelný?⁷⁷ Nabízí se zde úvaha, proč nespojit ideu těchto práv právě s ním.⁷⁸ Jednou z možných námitek vůči takovému postupu může být to, že takováto utilitaristická oprávnění by fluktovala v závislosti na proměnách okolností a nebyla by stabilní v čase. Nemohla by tedy sloužit jako vodítka pro jednání svých nositelů i ostatních lidí. To je přitom jeden z klíčových rysů, který si s právy zpravidla spojujeme.⁷⁹ Bentham sice chápal princip užitku jako měřítko toho, co je správné a nesprávné, jako něco, podle čeho by měla být posuzována pozitivní morálka i právo, přesto si však nemyslel, že z něj můžeme generovat nějaké závazky nebo povinnosti, protože ty byly v jeho pojetí spojeny s garancí sankce a přítomností donucovací síly.⁸⁰ Vše, co bychom mohli vyjádřit formou kritických morálních práv, můžeme z Benthamova hlediska stejně tak dobře vyjádřit úvahou o tom, co je a není správné. Proto se mohou taková práva jevit jako nadbytečná.⁸¹ Stručně shrnuto: Kritická morální práva se z popsané perspektivy jeví jen jako nevhodný přenos termínu z právní oblasti, který vede nanejvýš k zatemnění otázky, jaká práva lidé mají – a jaká by mít měli. Naopak se zdá, že by dávalo lepší smysl hovořit pouze o právech institucionálních a určitých morálních hodnotách, které mají ochraňovat.⁸²

Navzdory právě uvedenému mám za to, že až tak velký skepticismus vůči kritickým morálním právním není ze strany utilitarismu nutný. I tato práva totiž můžeme uchopit způsobem, který je učiní empiricky identifikovatelnými alespoň v obdobné míře jako práva institucionální. Můžeme o nich například uvažovat jako o konvenčních právech,

74 Srovnej LYONS, 1982, op. cit., s. 110.

75 MULGAN, 2007, op. cit., s. 14.

76 BENTHAM, 1987, op. cit., s. 73.

77 Otázku, proč vůbec potřebujeme koncept kritických morálních práv a nevystačíme si pouze s úvahami o tom, že je něco správné nebo nesprávné, v obecné rovině tematizuje a zkoumá i Tom Campbell. Viz CAMPBELL, 2013, op. cit., s. 20.

78 HART, 2001, op. cit., s. 85.

79 Ibid., s. 86.

80 Ibid., s. 86–87; LYONS, 1977, op. cit., s. 115.

81 BEDAU, Hugo Adam. „Anarchical Fallacies“: Bentham’s Attack on Human Rights. *Human Rights Quarterly*, 2000, roč. 22, č. 1, s. 277.

82 Tento náhled na kritická morální práva pěkně popisuje z perspektivy novějších autorů i Tom Campbell. K tomu viz CAMPBELL, 2013, op. cit., s. 3–4.

kteřa bychom měli mít, protože právě takový soubor práv by v dlouhodobém horizontu vedl k maximalizaci užitku. Jinými slovy: Je zcela smysluplné představit si pozitivní morálku, která by nejvíce přispěla k nárůstu užitku, a jejíž součástí by byla i určitá morální práva.⁸³ Z pozic této ideální pozitivní morálky pak můžeme kritizovat tu, kterou společnost v současnosti akceptuje, nebo v minulosti akceptovala. Takto založená kritika může být vhodnější právě z toho důvodu, že nabízí lidem uchopitelnou verzi uvedeného typu morálky, která je schopna nahradit tu dosavadní.

Uvedený náhled je možno podpořit i dalším argumentem: Pokud má nějaká entita představitelné účinky ve skutečném světě, je uchopitelná empirickým způsobem a může se stát součástí našich úvah. Pokud si žádné takové účinky není možné ani představit, pak není důvod se takovou entitou vůbec zabývat. K čemu by nám byl koncept, který by nebylo možné žádným způsobem uplatnit v realitě? Chápeme-li kritická morální práva jako ideální pozitivní morální práva, není jejich idea s Benthamovým způsobem uvažování podle mého soudu v rozporu.

4 Lidskoprávní kritika utilitarismu: Problém maximalizace užitku porušením lidského práva

Nejfrekventovanější argument proti propojení utilitarismu a lidských práv spočívá v otázce, jak bychom se měli zachovat v situaci, kdy bude užitek maximalizován právě porušením nějakého práva.⁸⁴ Někteří autoři, jako třeba Allan Gibbard, vnímají právě toto jako klíčový paradox, kterému musí utilitaristická obrana práv čelit.⁸⁵ Tato etická teorie podle nich nedokáže poskytnout právům absolutní ochranu.⁸⁶ Buď musíme přisuzovat absolutní platnost jim, nebo welfaristickým argumentům odvozeným z principu užitku, ale ne oběma zároveň.⁸⁷ Zdá se tedy, že jsme zde nuceni k definitivnímu rozhodnutí, zda chceme být utilitaristy, nebo lidskoprávníky. Je tomu opravdu tak? Nebo je možno oba přístupy nějakým způsobem úspěšně sladit?

Východisko z uvedeného problému bývá často hledáno v tzv. utilitarismu pravidel. Abychom správně porozuměli tomu, co toto sousloví přesně znamená, musíme ho nejprve uchopit společně s jiným druhem utilitarismu, který je vůči němu zpravidla kladen do kontrastu – a to utilitarismem činů. Podstata rozdílu mezi nimi spočívá v tom, zda princip užitku aplikují na každé dílčí jednání, nebo naopak na obecná pravidla, kterými se naše jednání

⁸³ S tím srovnej i podobné pojetí Richarda B. Brandta. Viz např. BRANDT, 1992, op. cit., s. 187.

⁸⁴ Srovnej LYONS, 1980, op. cit., s. 25; GIBBARD, Allan. *Utilitarianism and Human Rights*. *Social Philosophy & Policy*, 1984, roč. 1, č. 2, s. 99; BRANDT, 1992, op. cit., s. 150.

⁸⁵ GIBBARD, 1984, op. cit., s. 93.

⁸⁶ K tomu srovnej např. ALEXANDER, 2003, op. cit., s. 14.

⁸⁷ K tomu srovnej i některé úvahy v textu LYONS, 1982, op. cit., s. 112.

v konkrétních situacích následně řídí. Jinými slovy, utilitarismus činů⁸⁸ se soustředí na užitek z každé jednotlivé akce – pokud k němu více přispívá porušení nějakého pravidla než jeho dodržení, toto porušení ospravedlňuje, protože za všech okolností usiluje o maximalizaci užítku.⁸⁹ Naopak utilitarismus pravidel⁹⁰ vychází z teze, že jednání je morálně správné tehdy, když je vyžadováno pravidlem, které nejvíce přispívá k růstu užítku.⁹¹ Princip užítku tudíž podle něj nemáme aplikovat na konkrétní situace, ale na obecná pravidla, která určují, jak se v nich máme chovat. Tato pravidla pak máme kategoricky dodržovat.

Vidíme, že výše definovanému utilitarismu pravidel se podobal již klasický utilitarismus (minimálně v tom smyslu, že mu šlo o ospravedlnění práva coby systému určitých obecných pravidel, nikoliv o bezprostřední aplikaci principu užítku na naše konkrétní jednání), v pozdější době byl jeho významným reprezentantem Richard B. Brandt. Tento filosof se hlásí k jeho specifické variantě, která pracuje s představou ideálního morálního kodexu. Podle ní je jednání správné právě tehdy, když není zakázáno morálním kodexem, který je pro společnost ideální.⁹² Tato teorie vychází z toho, že jako lidé máme určitá (zejména epistemická) omezení. Klade si otázku, jak by měl vypadat nejlepší možný morální kodex, kterým bychom se následně měli řídit. Neusiluje tedy o čistou maximalizaci činů nebo pravidel, ale usiluje o konstrukci optimální morálky coby určitého společenského systému.

Pokud by byl utilitarismus pravidel v nějaké své verzi obhajitelný, lze si snadno představit, že by na jeho bázi bylo možné obhájit i koncept lidských práv (za předpokladu, že právě ony představují součást pravidel, jejichž akceptace v dlouhodobé perspektivě maximalizuje užitek). Je však odmítán z různých důvodů⁹³ řadou autorů.⁹⁴ Bývá mu vytýkáno třeba to, že nakonec kolabuje do utilitarismu činů,⁹⁵ nebo že je teoreticky nekoherentní.⁹⁶ Zcela stěžejní námitka vůči němu je pak v zásadě totožná s tou, která směřuje proti utilitaristické obhajobě lidských práv: Je racionální dodržovat nějaké pravidlo, když se jeho užitek

88 Srovnej definice utilitarismu činů: BRANDT, 1984, op. cit., s. 3–4; BRANDT, 1992, op. cit., s. 9; SHAFER-LANDAU, 2012, op. cit., s. 120; SMART, J. J. C. Extreme and Restricted Utilitarianism. *The Philosophical Quarterly*, 1956, roč. 6, č. 25, s. 344; SMART, WILLIAMS, 1998, op. cit., s. 4, 9; MULGAN, 2007, op. cit., s. 115.

89 SMART, 1956, op. cit., s. 344.

90 LYONS, 1977, op. cit., s. 115–116; Dále viz i BRANDT, 1984, op. cit., s. 4–5.

91 Srovnej definice utilitarismu pravidel: BRANDT, 1984, op. cit., s. 3–4; BRANDT, 1992, op. cit., s. 9; LYONS, 1982, op. cit., s. 126; SHAFER-LANDAU, 2012, op. cit., s. 149; SMART, 1956, op. cit., s. 344–345, 348; SMART, WILLIAMS, 1998, op. cit., s. 9; MULGAN, 2007, op. cit., s. 120; Viz také vymezení konsekvenčialismu pravidel od Tima Mulgana: MULGAN, 2001, op. cit., s. 53.

92 BRANDT, 1992, op. cit., s. 119–120.

93 Shrnutí klíčových námitek vůči utilitarismu pravidel viz např. SCANLON, T. M. Rights, Goals, and Fairness. *Erkenntnis*, 1976, roč. 11, č. 1, s. 81–82.

94 Viz např. MULGAN, 2001, op. cit., s. 54.

95 Srovnej MULGAN, 2007, op. cit., s. 122.

96 V kontextu konsekvenčialismu viz MULGAN, 2001, op. cit., s. 59.

bude maximalizovat právě jeho porušením?⁹⁷ Na tuto otázku reaguje například v tomto textu již vícekrát zmíněný Brandt. Aby bylo takové tázání smysluplné, pak je jeho nutným předpokladem teze, že konzistentní utilitarista bude kombinovat dvě strategie – tedy, že se bude řídit určitou obecnou morálkou, která vede k maximalizaci užítku, a zároveň se bude případ od případu rozhodovat, které jednání nejvíce povede k nárůstu užítku.⁹⁸ Takový postup by ale podle zmíněného autora ve skutečnosti nebyl zdaleka tak efektivní, jako pokud bychom se přidrželi výlučně strategie utilitarismu pravidel.⁹⁹ Úspěch kombinované strategie by byl totiž možný jen za podmínek, jejichž plnění je z dlouhodobého hlediska nerealistické – například tehdy, pokud by aktér, který ji uplatňuje, klamal ostatní.¹⁰⁰ Abychom opravdu porozuměli, jaké argumenty svědčí ve prospěch dodržování obecných pravidel, musíme se zastavit u důvodů, které zpravidla vedou k odmítnutí utilitarismu činů. Ty spočívají především v různých aplikačních problémech, které jsou s ním spojeny.¹⁰¹ Provádět kalkulaci pro každé dílčí jednání není možné již s ohledem na množství času a energie, které by taková činnost spotřebovala.¹⁰² Vystává zde tedy problém neúměrně vysokých nákladů takového postupu.¹⁰³ Navíc je třeba připustit, že většina lidí není v oblasti empirických kalkulací dostatečně zdatná.¹⁰⁴ Proto nejlepší způsob, jak maximalizovat užitek, paradoxně nebude spočívat v tom, že lidé budou v každodenním životě přemýšlet a jednat utilitaristicky,¹⁰⁵ alespoň ne v tom smyslu, že by prováděli kalkulace pro své konkrétní činy.¹⁰⁶ To, že potřebujeme koncept práv at' už v oblasti práva nebo morálky, je do značné míry dáno také tím, že pokud si máme vytvářet vlastní životní plány, potřebujeme mít kolem sebe určité konstanty, a nikoliv pouze proměnné. Pokud by se všichni lidé chovali jako utilitaristé činů, bylo by velmi obtížné předvídat, jakým způsobem se vlastně zachovají.¹⁰⁷ Společnost, která by se jím řídila, by byla nesesitelně chaotická.¹⁰⁸ Z těchto důvodů se musíme řídit určitými pravidly, která nadto musí

---

⁹⁷ SMART, WILLIAMS, 1998, op. cit., s. 10; K tomu dále srovnej i SHAFER-LANDAU, 2012, op. cit., s. 151–152.

⁹⁸ BRANDT, 1984, op. cit., s. 12.

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Srovnej Ibid.

¹⁰¹ K tomu srovnej i některé úvahy v knize BRANDT, 1992, op. cit., s. 153.

¹⁰² MULGAN, 2001, op. cit., s. 62–63. SMART, WILLIAMS, 1998, op. cit., s. 42.

¹⁰³ BRANDT, 1992, op. cit., s. 142.

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ SMART, 1956, op. cit., s. 348.

¹⁰⁶ K tomu, že neustálé provádění kalkulací nevede k maximalizaci užítku, viz i MULGAN, 2007, op. cit., s. 115.

¹⁰⁷ BRANDT, 1992, op. cit., s. 10, 142.

¹⁰⁸ O tom, že hodnota obecných pravidel spočívá mimo jiné v předvídatelnosti a jistotě píše i Frederick Schauer. K tomu viz např. SCHAUER, Frederick. *Playing by the Rules. A Philosophical Examination of Rule-Based Decision-Making in Law and in Life*. Oxford: Clarendon Press, 2002, s. 137.

být i dostatečně obecná, protože náklady spojené s osvojením příliš podrobných a početných pravidel by byly stále příliš vysoké.¹⁰⁹

Zdá se tedy, že bližší rozbor utilitarismu činů nás překvapivě přivádí nazpět k určité formě utilitarismu pravidel – resp. pokud bereme v potaz různá omezení, která v reálném světě máme (zejména otázku nákladů), výsledky obou druhů utilitarismů nakonec budou totožné. Jednání, s jehož propočtem správnosti jsou spojeny neúměrně vysoké náklady, ve skutečnosti není optimální, a obecné pravidlo, které v některých případech vede k očividně suboptimálním výsledkům, nepřispívá k maximalizaci užítku rovněž. Jako takové by mělo být nahrazeno pravidlem, které v sobě bude zahrnovat výjimku pro onen typ suboptimálních případů. Praktické rozdíly mezi oběma druhy utilitarismu se tak po zohlednění všech aspektů stírají v tom smyslu, že oba nakonec dospívají k totožným výsledkům.¹¹⁰

K obdobným závěrům dospívá i J. J. C. Smart, který má za to, že pokud opravdu důsledně provedeme utilitaristický kalkul a zohledníme v jeho rámci všechny relevantní faktory, bude správné porušit jakékoliv pravidlo, pokud to bude výsledek takového kalkulu vyžadovat.¹¹¹ Samozřejmě nesmíme do našeho výpočtu zapomenout zahrnout i všechny méně zřejmé efekty, které bude porušení pravidla mít (jako třeba snížení důvěry lidí v morální řád).¹¹² Je přitom vysoce pravděpodobné, že takových výjimek bude ve skutečném světě velmi málo, a bude to naopak právě trvání na slepém dodržení pravidla, které bude v takových ojedinělých případech působit absurdně a kontraintuitivně. Smart se dokonce neváhá otevřeně zeptat, jaké důvody zde vlastně zůstávají pro dodržení neoptimálního pravidla, pokud v rámci našeho kalkulu opravdu všechno důkladně uvážíme?¹¹³

Lze tedy shrnout, že pravidlo, které nevede k maximalizaci užítku, by sice bylo správné podle utilitaristů porušit, máme-li však opravdu důsledně sledovat logiku této etické teorie, pak bychom měli akceptovat taková pravidla, která opravdu vedou k největšímu možnému nárůstu užítku – tedy taková, která již žádné porušení nepřipouští. V našem každodenním životě je navíc třeba velké opatrnosti, abychom chybně neupřednostnili jen lokální zvýšení užítku, které jej v celkové a dlouhodobé perspektivě ve skutečnosti nemaximalizuje. Porušování práv – jako třeba omezování svobody projevu, nebo těch, která jsou spojena s trestním řízením – můžeme vnímat jako příklady právě takových lokálních optimalizací, které jdou však na úkor dlouhodobého a celkového rámce, jehož sledování je pro utilitaristy přitom klíčové. Je mnoho dobrých důvodů pro to myslet si, že společnost, která omezuje práva lidí, bude nakonec fungovat mnohem hůře než ta, která je respektuje. Zjednodušeně řečeno: Tyranie je efektivní z hlediska tyрана, který se chce za každou cenu uchovat u moci, nikoliv však z hlediska všech, kdo mohou pocítovat štěstí a utrpení.

¹⁰⁹ MULGAN, 2001, op. cit., s. 63.

¹¹⁰ K tomu srovnej i SMART, WILLIAMS, 1998, op. cit., s. 10–11.

¹¹¹ SMART, 1956, op. cit., s. 353.

¹¹² Ibid.

¹¹³ Ibid.

Závěr

Je zcela v souladu s utilitaristickou etikou, že největší užitek bude spojen s příklonem k dodržování vhodně formulovaných pravidel.¹¹⁴ Utilitarismus v reálném světě tak nejen, že nemusí být v rozporu s konceptem lidských práv, ale může jejich ukotvení v naší pozitivní morálce a ve formě základních práv i v právu samotném přímo vyžadovat.¹¹⁵ Obhajoba základních práv v rámci utilitarismu může být postavena na argumentu, že z dlouhodobého hlediska bude množství užítka větší, pokud budou součástí našeho právního řádu, než pokud by jí nebyla. S náhledem, že optimální institucionální nastavení v sobě zahrnuje i tato práva, se lze mezi příznivci utilitarismu ostatně setkat opravdu často.¹¹⁶ Základní práva jsou tedy i z jejich perspektivy vnímána jako řešení problému institucionálního designu, a nikoliv jako jeho součást.¹¹⁷ Stejně tak lze argumentovat, že užitek bude nejvíce zvýšen tím, když přijmeme jako součást své pozitivní morálky lidská práva. To, zda koncept těchto práv (v právním i morálním kontextu) k takové maximalizaci opravdu vede, je již empirickou otázkou. Ta samozřejmě vyžaduje důkladnější zkoumání.¹¹⁸ Alespoň na první pohled se však nezdá, že by dosavadní historické i jiné zkušenosti takovou hypotézu popíraly. Právě naopak – jeví se jako velmi pravděpodobné, že respekt k jednotlivcům a snaha poskytnout jim co nejvíce svobody a možnosti pro jejich seberealizaci, jež stojí v jádru ideje těchto práv, nejvíce přispívá k všeobecnému štěstí a prosperitě. Není realistické, aby v rámci svých každodenních životů lidé u každého jednání propočítávali, kolik užítka z něho vzejde. Naopak se musí řídit nějakými obecnými pravidly a ta, která označujeme jako lidská práva, se jeví jako mimořádně věrohodný kandidát na jejich pozici. V tomto smyslu mohou být organickým pokračováním utilitarismu a člověk může být s naprosto čistým svědomím utilitaristou a lidskoprávníkem zároveň.

---

¹¹⁴ S tím srovnej např. postoje Allana Gibbarda. GIBBARD, 1984, op. cit., s. 101–102.

¹¹⁵ Zajímavou námitku k tomuto závěru nadnesl jeden z recenzentů tohoto textu, když upozornil na specifický charakter lidských práv a jejich výraznou odlišnost od většiny pravidel. To vyvolává otázku, zda je korektní vnímat utilitarismus pravidel jako východisko pro jejich sladění s utilitaristickou etikou. Možné řešení tohoto problému vidím v poukazu na to, že optimální soubor pravidel v sobě může zahrnovat i relativně pestrou a různorodou škálu standardů (od velmi konkrétních až po velmi abstraktní). Naopak by se mi zdálo překvapivé, pokud by veškerá pravidla měla mít konkrétnější charakter. Lidská práva tak nemůžeme hodnotit izolovaně, ale musíme je chápat jako součást širšího celku práva, případně pozitivní morálky.

¹¹⁶ LYONS, 1982, op. cit., s. 119.

¹¹⁷ Srovnej GIBBARD, 1984, op. cit., s. 94.

¹¹⁸ Otázka, jakým způsobem má být zjišťováno, co konkrétně přispívá k maximalizaci užítka, je mezi utilitaristy předmětem rozsáhlých debat, jejichž přiblížení čtenáři by značně přesáhlo přípustný rozsah tohoto textu. Pro seznámení se s alespoň některými základními obtížemi spojenými s praktickým uplatněním utilitaristických kalkulací lze čtenáře odkázat např. na MULGAN, 2007, op. cit., s. 153–163.